

RECENZÍÓ

FÁBIÁN GYULA*

KISEBBSÉGNEK LEHET-E MENNI, VAGY CSAK LENNI?

DOBOS BALÁZS – HALÁSZ IVÁN *ÚTON AZ ELISMERÉS FELÉ.*

RÉGI ÉS ÚJ KISEBBSÉGEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

(BUDAPEST: HUN-REN TK JTI – L'HARMATTAN 2025) 186.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.1.07>

Dobos Balázs és Halász Iván *Úton az elismerés felé. Régi és új kisebbségek Kelet-Közép-Európában* című, 2025-ben megjelent könyve hiánypótló a szakirodalomban, és mélyre hatoló munka a nemzeti és etnikai kisebbségek elismerésének, számon tartásának területén. A kutatás hátterét, ahogy a szerzők is kiemelik az előszóban, két, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott, széles körű összehasonlító projekt¹ biztosította az elmúlt években.

Az elvárásokat maguk a szerzők pontosítják: „az olvasó kezébe most kerülő publikáció nem kíván átfogó módon foglalkozni a kelet-közép-európai térség kisebbségi helyzetével, valamint a témára vonatkozó jogi szabályozással. Ehelyett csak egy résztémára koncentrál, nevezetesen arra, hogy az érintett országok meghatározzák-e és miként a kisebbség vagy valamely szinonim fogalmat, azt miként alkalmazzák a gyakorlatban, különösen abban a vonatkozásban, hogy hogyan lehet a térségben jogilag szabályozott módon elnyerni a hivatalos kisebbségi státust az új, de sokszor nem csak a migráció révén létrejött közösségek számára”. Recenzensként úgy érzem, hogy a valóságban a szerzők eggyel tovább léptek, és az elismerés problémáján túl a legtöbb esetben azokra a jogokra, lehetőségekre is kitérnek, amelyek a státus elismeréséből erednek.

Amikor a szerzők a kelet-közép-európai térségre hivatkoznak, állításuk nem fedi teljesen a valóságot, ugyanis a vizsgált államok köre Magyarország mellett Csehországra, Horvátországra, Lengyelországra, Szerbiára, Szlovákiára és Szlovéniára korlátozódik, és a kutatás nem tér ki olyan nagyszámú kisebbséggel rendelkező államokra, mint Románia, esetleg Ukrajna, de a balkáni régió uniós csatlakozásra készülő többi államára sem, ahol ez a téma a politikai csatlakozási feltételek teljesítése szempontjából rendkívül aktuális.

* PhD, docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Jogtudományi Kar, 400132 Kolozsvár, Strada General Traian Moşoiu 10–12. E-mail: gyula.fabian@ubbcluj.ro. A recenzio szerzője többek között a „Nemzeti és etnikai kisebbségek joga” című tantágy előadója.

¹ A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében 2020–2025 között zajló, „A nemzetiség és az etnicitás jogi operacionalizálása” (K 134962. sz., kutatásvezető: Pap András László), illetve a Kisebbségkutató Intézetben 2020–2027 között folyó „A kisebbségek parlamenti képviselete nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubstantív képviselet?” (K143523. sz., kutatásvezető: Dobos Balázs) című projekt.

A könyv olvasása közben Kányádi Sándor egyik családi története jutott eszembe. Nemzeti költőnk idősebb fia, aki Erdélyben született és nevelkedő magyar gyermekként elolvasta Karl May és J. F. Cooper „indiánkönyveit”, és ezek hatására természetes szimpátiát alakított ki az indiánok „ügye” iránt, egyszer csak megkérdezte édesapját: „Igaz-e, Édesapám, hogy indiánnak nem lehet menni, csak lenni?”

Dobos Balázs és Halász Iván könyvükben hasonló dilemmával foglalkoznak: kisebbségnek muszáj „őshonosnak”, netán „réginek” vagy „ősréginek” lenni, vagy esetleg később is lehet menni? A szerzők megtalálják erre a kérdésre a választ, és rávilágítanak arra, hogy a kisebbségek elismerésének folyamata dinamikus folyamat, amely csak bizonyos államokban látszik lezárt témának. Helyesen jelentik ki ugyanakkor, hogy „...egy kisebbség létezését nem a jogi elismerés keletkezteti, hanem annak azt megelőzően is már társadalmi ténynek kell lennie” (11. o.).

A szerzők munkáján érezni, hogy mindketten történészek is, mert nagy hangsúlyt fektetnek a téma történelmi kontextusban való elhelyezésére, de a mű elsősorban a jogászok számára hoz új, alapos, rendszerezett, sokszor táblázatokba foglalt, hasznos információkat. A szerzők/kutatók olyan séma szerint járnak el, amely magában foglalja államok szerint a kisebbség definíciójának azonosítását (ahol van), a kisebbségek elismerését szabályozó jogszabályok vagy politikai gyakorlat felkutatását és elemzését, továbbá azon jogok, támogatások, parlamenti képviselő státusát, amelyek az elismerés következményeként jelennek meg.

Magyarország esetének tárgyalása közben érdekes eszmefuttatás szerepel a kétős identitásról, hibriditásról, valamint a régi és új kisebbségek kavardásáról, amikor ugyanarról az etnikumról van szó (21. o.). Pontosabban, újabban külföldön született, az elismert nemzetiségekhez etnokulturálisan kötődő személyek költöznek Magyarországra, és ezen „új” kisebbségek aránya a „régieken” belül akár az 50%-ot is elérheti, így erősítve számbelileg az eredetileg őshonos kisebbséget.

A könyv nagyon alaposan feltérképezi az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény elfogadása előtti és utáni helyzetet, és innen tudjuk meg, hogy a kisebbség meghatározása esetén a Capotorti-definíció volt a kiindulópont, hogy a Pénzügyminisztérium józansága befolyásolta a jogalanyok száma körüli bizonytalanság és a végrehajthatóság veszélyeztetésének a felszámolását. Ugyanitt szerzünk tudomást arról, hogy mennyire befolyásolja a zsidó azonosság-tudatot az, ha valaki nem tervezi az Izraelbe való visszatérést, az aliját.

Szintén a Magyarországnak szentelt fejezetből értesülünk arról, hogy milyen sikertelen kísérleteket tettek különböző szervezetek azért, hogy a kisebbségi törvényben elismert tizenhárom népcsoport² mellett a litvánok, bunyevácok, székelyek, olaszok, vendek, jászok, erdélyi magyarok, hunok, oroszok, szkiták, égei macedónok, ciganosok, zsidók és vietnámiak is elnyerjék ezt a státust. Ezeket a próbálkozásokat táblázat is összefoglalja, amelyből pontosan megtudjuk, hogy milyen alkotmánybíróági vagy országgyűlési határozattal zárultak negatívan a megfelelő eljárások (51–52. o.).

² A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 1. melléklete szerint nemzetiségnek minősül: a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.

A szerzők nem térnek ki a nemzetiség magyar definíciójában használt évszázados honossági feltétel relativitásának bírálata elől sem,³ és a gyakorlatból merítve egy érdekes definícióját nyújtják a székelységnek, amely szerint: a székel „egy olyan, a magyar kultúrnemzetből kiszakított, a romániai magyar kisebbség integráns részét képező néprajzi-regionális csoport, amelynek önmeghatározásában, különböző megnyilvánulásaiban az etnicitás és a regionális kultúra, a hagyomány meghatározó szerepet játszik”.

Szlovénia esetében a szerzők megállapították, hogy habár a nemzeti közösség fogalmának nincsen meghatározása, amely tartalmazná az elismerés feltételeit, helyette az alkotmányban és a törvényekben szereplő felsorolás, nevesítés az irányadó. Ez alapján csak az olasz és magyar nemzeti közösség kapta meg az őshonos minősítést és az ezzel járó regionális kisebbségi hivatalos nyelvhasználatot, míg a roma kisebbség keményen megharcolt azért, hogy településekre szűkítve kapja meg az őshonossággal egyenértékű besorolást.

Ugyanitt a szerzők tájékoztatják az olvasót a Kisebbségi Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága második Szlovéniára vonatkozó országjelentését illetően is, amelyből kiderül, hogy az őshonosság nem lehet a jogalanyiség meghatározó feltétele,⁴ valamint azzal a szlovén alkotmánybírói ítélettel is, amelyben ez a fórum az őshonos jelzőt az ősréggel azonosította.

Horvátország esetében a szerzők kutatási eredményeinek elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzetiségek elismerése olyan jogszabályi háromszögben történik, amelynek egy-egy oldala a gyakran módosított alkotmány, a választási törvény és a kisebbségi törvény. Horvát specialitásként szűrik le a szerzők, hogy az időben egymást követő taxatív kisebbségi felsorolások annyira befogadók, hogy nyolc kisebbségtől indulva elérték a huszonkét kisebbséget, és még mindig nyitva hagyják a „kaput”, amikor hozzátesszik a már nominalizált nemzetiségekhez az „és más etnikai és nemzeti közösség vagy kisebbség” formulát.

A horvát szabályozás ugyanakkor érdekes példája annak, hogyan jut el egy állam húsz év alatt a száraz taxatív felsorolástól a 2002-ben elfogadott definícióig, amely szerint: „nemzeti kisebbségnek minősül a horvát állampolgárok olyan csoportja, amelynek tagjai hagyományosan a Horvát Köztársaság területén rendelkeznek lakóhellyel, és akiknek etnikai, nyelvi, kulturális és/vagy vallási jellemzői eltérnek a lakosság többi részétől, és akiket e jellemzők megőrzésének vágya motivál”.

Szerbia esetében a szerzők megállapítják, hogy „nemhogy hivatalos listája sincsen a kisebbségeknek, de hiányzik az az eljárás és hatóság is, amely hivatalosan döntene az elismerés kérdésében”. Ennek ellenére Szerbiában a 2022-es népszámlálás negyvennégy etnikai csoportot mutatott ki, és a könyv minden „megszállott” kisebbségi jogászt vagy kisebbségi joggal foglalkozót elkápráztat a bunyevácok-

³ A 2005-ös román kisebbségi törvénytervezet esetében egyébként a Velencei Bizottság is azon a véleményen volt, hogy a restriktív száz év helyett inkább valamilyen az állam életében fontos időponthoz kellene kötni a hagyományos, hosszú távú tartózkodást.

⁴ ACFC/INF/OP/II(2005)005. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities: Second opinion on Slovenia (26 May 2005). 12, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c2ff>.

ra, sokácokra, askáliakra, balkáni egyiptomiakra, cincárookra, gorániaakra, sopikra és torlákra utaló információkkal és magyarázatokkal. Remélem, nem csökkentem a recenzio tudományos értékét azzal, ha bevallom, hogy bizonyos kisebbségek neve a fentiek közül számomra is más galaxisból jövőnek tűnt, annak ellenére, hogy 1995 óta foglalkozom kisebbségi joggal.

Érdekes a véres etnikai konfliktusokat kiobbantott és átélte Szerbia nemzeti kisebbségi definíciója is 2002-ből, amely szerint: „...nemzeti kisebbség a Szerb Köztársaság állampolgárainak minden csoportja, amely számbelileg eléggé reprezentatív, bár kisebbséget képez a Szerb Köztársaság területén, és a lakosság valamely olyan csoportjához tartozik, amely hosszan tartó és szoros kapcsolatban áll a Szerb Köztársaság területével, ám olyan jellegzetességekkel bír, mint a nyelv, a kultúra, a nemzeti vagy etnikai hovatartozás, a származás vagy vallási hovatartozás, ami alapján különbözik a többségi lakosságtól, és amely csoport tagjait jellemzi az a gondoskodás, hogy együttesen tartsák fenn közös identitásukat, beleértve a kultúrát, a hagyományt, a nyelvet vagy a vallást. E törvény értelmében nemzeti kisebbségnek számítanak az állampolgároknak azon csoportjai, amelyek népnek, nemzeti és etnikai közösségnek vagy nemzeti és etnikai csoportnak, nemzetnek és nemzetiségnek nevezik magukat, és elegendő tesznek e szakasz első bekezdésében megszabott feltételeknek.”

Ez a meghatározás, amely tartalmazza a „számbelileg eléggé reprezentatív”, „hosszan tartó és szoros kapcsolatban áll a Szerb Köztársaság területével” kifejezéseket, valamint a kisebbségeket szovjet mintára népekre, nemzeti és etnikai közösségekre, nemzeti és etnikai csoportokra, nemzetekre és nemzetiségekre osztja, olyan „magas labda” volt a szerzőknek, amelyet nem használtak ki eléggé. Például a hosszan tartó kapcsolat feltétele nem a szerb állammal szemben kell fennálljon, hanem a szerb állam területével, ami egy boncolgatható, egyedi megoldás a régióban. Köszönet illeti ugyanakkor a szerzőket azért, hogy olyan módon tisztázták a kisebbségi etnikai párt és a kisebbségi nemzeti tanács közötti különbséget, amelyvel súlyt adtak a könyv címében megjelenő témának.

Csehország esetében a szerzők a 2016-os módosítások ellenére⁵ a régi Cseh Köztársaság nevet részesítették előnyben, ami nem helytelen, csak megnehezíti az olvasást. Ezen országra vonatkozó fejezetben a szerzők megalapozottan jutnak arra a következtetésre, hogy habár a 2001. évi 273. számú kisebbségi törvény definiálta a kisebbségeket, a kisebbségek elismerése szempontjából a cseh kormány mellett működő Nemzeti Kisebbségek Tanácsának az alapszabálya⁶ az irányadó. Csehországban összesen tizenöt kisebbséget tartanak számon, és ezek közül új elismert kisebbségnek számítanak a görögök, akik kevesebb mint százéves múlttal rendelkeznek cseh területen, valamint a vietnámi kisebbség, amelyről a szerzők megállapítják, hogy ők lettek az első elismert ázsiai kisebbségi közösség egész Közép-Európában (139. o.). Meg kell jegyezni, hogy a vietnámiak a kubaiakhoz, mongolokhoz, angoliakhoz hasonlóan érkeztek a szocialista Csehszlovákiába, ahon-

⁵ Permanent Committee on Geographical Names: Czechia: New English-language country name for the Czech Republic, Information Paper, September 2016, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8198a1e5274a2e87dbe79f/Czechia_Information_Paper-Updated_September_2016.pdf.

⁶ Elfogadva a cseh kormány 767. számú határozatával 2024 október 30-án.

nan, „a második világháború alatt elkövetett német szörnyűségekre való cseh reakcióként a hatóságok majdnem hárommillió németet üztek ki az országból” (133. o.). A recenzeált mű a vietnámiak „jogi emancipációját” fontos esettanulmányként emeli ki, és több oldalt szentel a témának. A vietnámi kisebbség száma a 2021-es csehországi népszámláláson egyébként 31 469-re rúgott.

Szlovákia esetében köztudott, hogy egy olyan államról van szó, amely nem ismeri el Koszovó államiságát, amely büntetőjogi szankciókkal sújtja a beneši jogtípró dekrétumok kétségsbevonóit, amelynek 1992-es alkotmánya mai napig tiltja az etnikai alapon történő pozitív diszkriminációt. Azt, hogy nem a kisebbségbarát politikájáról vált híressé Szlovákia, a szerzők is megerősítik, amikor kiemelik, hogy „a könyvben tárgyalt többi állammal szemben, egészen a mai napig nem rendelkezik komplex nemzetiségi, illetve kisebbségi jogi törvénnyel”.⁷ A fejezet továbbá rávilágít arra, hogy ezen állam multietnikus jellege (a szlovákok a lakosság 83,8%-át jelentik) főként annak köszönhető, hogy a magyar kisebbség teljes áttelepítése, illetve az országból való kiűzése nem sikerült, úgy ahogy a „reszlovakizáció” sem járt nagy sikerrel (145. o.).

Ennek ellenére a szerzők itt is identifikáltak egy cseh minta alapján működő Nemzetiségi Kisebbségi Tanácsot, amelyben a politikai úton elért képviselő megszerzése a kisebbség elismerését jelenti „via facti” módon, még a vietnámi kisebbség esetében is. Ebben a kontextusban dicséretre méltó módon dolgozzák fel a szerzők a morva és a görál kisebbségek elismerésének eseteit, amelyeknek legkevésbé a cseh és lengyel állam képviselői örülnek a Szlovákiával ápolat bilaterális kapcsolataikban.

A lengyelországi helyzet tárgyalásakor újra kiderül, hogy a szerzők nem politikai korrektséggel, hanem őszinteséggel álltak kutatómunkájukhoz, amikor diszkréten beszélnek „a lényegében keletről nyugatra átköltöztetett” multietnikus, valamikor többmillió kisebbségekkel rendelkező országról, amelynek a 20. századi kataklizmák, népirtások és tömeges kiköltöztetések következtében sikerült nemzetiségileg homogénné válnia.

A jelenlegi lengyel, 2005-ben elfogadott, kisebbségi törvény modern szabályozásról tanúskodik, konkrét kisebbségi meghatározással rendelkezik, és igazat adok a szerzőknek, hogy ez „némileg pontosabb a magyarnál, hiszen a kisebbségi közösségeket két csoportra osztotta: a nemzeti és etnikai kisebbségekre” (165. o.). Anyaállam létezésének függvényében nemzeti kisebbségnek minősülnek a beloruszok, csehek, litvánok, németek, örmények, oroszok, szlovákok, ukránok és zsidók, míg etnikai kisebbségeknek minősülnek a karaimok, lemkók, romák és a tatárok, valamint, gondolom, a kasubok is, mert számomra a könyvből nem derült ki, hogy őket csak nyelvi kisebbségként vagy etnikai kisebbségként tartják számon.

⁷ Lábjegyzet szinten jegyzem meg, hogy hasonló a helyzet Romániában is, ahol még az EU-s csatlakozás „megpróbáltatásai/kihívásai” sem tudták rávenni a hatalmat egy kisebbségvédelmi törvény elfogadására, annak ellenére, hogy az erdélyi magyarok érdekképviselői szervezete nagyon gyakran és jelenleg is a kormányalkotó többség része, és ebben az országban is megmaradt a magyar kisebbség annak ellenére, hogy a hatalomnak hetven év alatt sikerült felszámolnia a zsidó és német kisebbséget milliós létszámuk és ezt a németek esetében hétszáz éves bizonyítható őshonosságuk dacára. Romániában ugyanakkor azért nehezebb a kisebbségek helyzete, mint Szlovákiában, mert a nyelvhasználati jogok gyakorlása 15% helyett 20%-os etnikai arányhoz van igazítva.

Kutatóink lengyel területen is megleptek egy esettanulmánnyal, amikor a sziléziai identitás kérdését járták körül nemzeti és strasbourggi joggyakorlatra⁸ való utalással, arra a helyes következtetésre jutván, hogy objektív jellegzetességek felmutatása nélkül a regionális identitás nem vezethet a kisebbségi státus elnyeréséhez. Vagy ahogy a katowicei fellebbviteli bíróság indoklásából kiderül: „egy nemzetiség akkor létezik, ha léte a szélesebb közvélemény számára különösebb kétség nélkül köztudomású”.

A könyv nem koncentrált feltétlenül az államutódlási problémák elméletének a feszegetésére, viszont nekem azt az ötletet adta, hogy a kisebbségek, nemzetiségek folytonosságának elismerését, az állami vagyon, állami adósságok, nemzetközi szerződések, állampolgárság vagy nemzetközi szervezetekben való részvétel mellett, szintén államutódlási tárgyként kellene kezelni ahhoz, hogy a jugoszláv vagy csehszlovák szétválási esetekhez hasonló helyzetekben tisztábban tudjunk jogilag látni, de főleg cselekedni.

Konklúzióként az olvasóban kialakul az a kép, hogy míg az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után az utódállamok könnyen megszabadultak a kisebbségek helyzetét szabályozó rendelkezésektől és maguktól a kisebbségektől is, addig a Jugoszláviából vagy Csehszlovákiából örökölt kisebbségekkel nehezebben boldogultak az utódállamok a folytonos elismerés és a szerzett jogok biztosításának területén.

Meg kell még jegyezni, hogy egyfajta fő fonalként érzi az olvasó azt a tényt, hogy habár az elemzett államok mindannyian megszabadultak az államszocializmustól, valamiféle beidegződésként megmaradt bennük az újabb kisebbségek elismerésétől való idegenkedés és a hajlam, hogy az ilyen törekvéseket „idejében visszavágják”. Első látásra Csehországban vagy Szlovákiában a kormány mellett működő Nemzetiségi Tanácsok eléggé gördülékenyen döntenek egy-egy új kisebbség elismerésekor, de az esetleges egyoldalú visszavonás lehetőségét sem lehet cáfolni. Annak ellenére, hogy a szerzők megjegyzik, hogy nem találtak példát nemzetiségi státusvesztésre, jogi szempontból ez a fajta elismerés nem tűnik végleges vagy visszavonhatatlan elismerésnek.

A kötet szerzői akaratlan utalásaikkal felhívják a figyelmet arra is, hogy vannak olyan esetek, amikor egy-egy új kisebbség elismerésének nincs más célja, csak az úgynevezett etnobiznisz, vagyis a különböző képviseleti helyek, anyagi támogatások, pályázati lehetőségek megszerzése.

Ki kell emelnem a felhasznált könyvészet színvonalát, gazdagságát, amely a szerzők szláv nyelvekben jártasságát is bizonyítja.

Végkövetkeztetésként, Dobos Balázs és Halász Iván zárszavából idézve (171–175. o.) és ehhez társulva a szerzőkkel együtt megállapítom, hogy „a közös múlt és a sok hasonló vonás ellenére mégsem lehet egy egységes kelet-közép európai kisebbségi elismerési modellt beszélni”, és kiemelem, hogy „némileg paradox módon az új kisebbségek jogi emancipációja ott a legkönnyebb, ahol semmilyen jogi előírás nem létezik erre a kérdésre nézve, és az államok különböző puha jogi (soft law) jellegű megoldásokat találtak ki a helyzet kezelésére”, valamint saját mindennapi kisebbségi sorsban élő tapasztalatommal erősítem meg, hogy „a kisebbségi kérdés [...] az emberi jogi kérdésből ismét alapvetően biztonságpolitikai problémává kezd válni”.

⁸ *Gorzeli and Others v. Poland*, Application no. 44158/98, Judgment of 17 February 2004, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-61637%22%7D%7D>.